

PSYCHOLOGY

UOT 159.9

PSIXOLOQUN PEŞƏKAR KİMİ TƏŞƏKKÜLÜNÜN DİNAMİKASI

Reyhan ƏHMƏDOVA
“Western Caspian” Universitetinin
Pedaqogika və psixologiya kürsüsü

reyhan-79@rambler.ru

XÜLASƏ

Məqalədə “Məktəb psixoloqlarının peşəkar kimi özünüdərkinin xüsusiyyətləri” mövzusunda yazılmış dissertasiya işinin çərçivəsində aparılmış tədqiqatlar əks olunub. Tədqiqat işi, ümumilikdə peşəkar kimi təşəkkülün xüsusiyyətləri və şərtləri məsələlərinə Azərbaycan elm məkanında ilk dəfə sistemli yanaşılaraq öyrənilmişdir. Peşəkar kimi təşəkkülün dinamikası, müxtəlif peşəkarlaşma mərhələlərinin xüsusiyyətləri isə bu məqalənin əsas mövzudur.

Açar sözlər: İdeal Mən-konsepsiya, Peşəkar Mən-konsepsiya, şəxsi keyfiyyətlər, peşə keyfiyyətləri, peşəkar kimi təşəkkül, formalaşma, inkişaf.

ДИНАМИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГОВ

РЕЗЮМЕ

В статье отражается исследование, которые проводились в рамках диссертационной работы посвященной проблемам «Особенности профессионального самосознания школьных психологов». Диссертационная работа посвящена общим особенностям и условиям проблемы профессионального становления школьных психологов, а также является первым, системно изученным научной работой данной проблемы в Азербайджанской научной среде. Основная тема данной статьи динамика профессионального становления и особенности разных уровней профессионализации школьных психологов.

Ключевые слова: идеальная Я-концепция, профессиональное Я-концепция, личностные качества, профессиональные качества, становление как профессионал, формирование, развитие.

DYNAMICS OF PROFESSIONAL FORMATION OF PSYCHOLOGISTS

SUMMARY

The article reflects the research that was carried out within the framework of the dissertation devoted to the problems "Peculiarities of professional self-awareness of school psychologists". The dissertation is devoted to the general features and conditions of the problem of the professional formation of school psychologists, and also is the first, systematically studied scientific work of this problem in the Azerbaijan scientific community. The main topic of this article is the dynamics of professional development and the features of different levels of professionalization of school psychologists.

Key words: Ideal I-concept, professional I-concept, personal qualities, professional quality, becoming as a professional, formation, development.

Psixoloqların peşəkar kimi təşəkkülü problemi xüsusi maraq doğurur. Psixoloji yardım təcrübəsi təkcə xüsusi bilik və bacarıq tələb etmir. Bu fəaliyyətin uğurla həyata keçməsi üçün müəyyən şəxsi keyfiyyətlərin də mövcudluğu tələb olunur. Həm xarici müəlliflər (D.Kottler, C.Byud-Jental, İ.Yalom), həm də yerli mütəxəssislər (N.İsmayılov, F.İsmayılov) öz təcrübələrini təsvir edərək psixoloqun hansısa texnologiyalardan istifadə etməsindən daha çox məhz şəxsi keyfiyyətlərinin (empatiya, qayğıkeşlik, tolerantlıq və s. kimi) fəaliyyətdə uğur bəxş etdiyini qeyd edirlər [1, 87]. Ona görə də müəyyən keyfiyyətlərə malik olmaq praktik psixoloqun peşəkar kimi uğurunun əsas məsələlərindəndir. Digər peşələrdə də (məsələn, həkim, müəllim, hərbiçi və d.) mütəxəssis hazırlığında şəxsi keyfiyyətlərə görə tələblər verilir, lakin psixoloq hazırlığı zamanı bu şəxsi keyfiyyətlər nəinki diqqət mərkəzində saxlanılmalı, həm də qiymətləndirilməlidir. Ona görə də psixoloqun peşəkar kimi təşəkkülündə şəxsiyyətinin

məqsədyönlü şəkildə formalaşdırılması (birinci növbədə isə özünüformalaşdırma) prosesləri diqqət mərkəzində olmalıdır. Özündə müəyyən keyfiyyətlərin formalaşdırılmasının motivasiyası şəxsiyyətin özünüqiymətləndirmə, özü haqqında real təsəvvürlər (real-Mən) və özü haqqında ideal təsəvvürləri (ideal-Mən) kimi şəxsiyyət strukturlarından asılıdır. Bütün bunlar Mən-konsepsiyada vəhdət təşkil edir. Müxtəlif müəlliflərin (U.Jeyms, K.Rocers, Berns, M.Rozenberq, V.Stolin və d.) Mən-konsepsiya haqqında anlayışlarını təhlil edərək işçi tərif kimi aşağıdakı kimi ifadəni təklif edirik: “Mən-konsepsiya – insanın özü haqqında nisbətən sabit, az və ya çox dərəcədə dərk olunmuş təkrarolunmaz təsəvvürlərinin məcmusudur və bu təsəvvürlərin əhatəsində olan insanların onunla münasibətləri zəminində formalaşdırılmış qiymətləndirməsidir” [5,146].

Müvafiq olaraq da, peşəkar Mən-konsepsiya adı altında biz özümüz və xüsusiyyətlərimiz haqqında konkret peşənin tələbləri çərçivəsindən baxışları

mızı və ideal peşəkar haqqında təsəvvürlərimizi başa düşürük. Beləliklə də məqalənin əsas problemi Mən-konsepsiyanın dinamikası və onun tərkib hissəsi olan peşəkar Mən-konsepsiyadır. Mövcud ədəbiyyatın təhlili (Y.Povarenkov, A.Markova, E.Klimov və d.) bizə göstərdi ki, Mən-konsepsiyanın peşəkarlıqla bağlı tərkib hissəsi peşə təhsili mərhələsinin başlamasından əvvəl yaranır və onun inkişafı ali məktəb təhsili bitdikdən sonra da davam edir. Buna görə də tədqiqatda qarşımıza məqsəd qoyduq ki, peşəkar Mən-konsepsiyanın dinamikasını peşəkarlığa qədərki mərhələdən peşəkarın müəyyən təcrübə topladığı zamana qədər izləyək. Peşəkarlaşmanın mərhələləri kimi aşağıdakıları fərqləndirə bilərik:

- ✓ Peşəyəqədər. Bu mərhələdə maraqların formalaşmasından danışmaq olar, çünki fəaliyyət üçün peşə istiqaməti seçilmiş olur, ixtisas işə deyil. Bu mərhələyə adətən böyük məktəblilər və peşə məktəblərində oxuyanlar aid edilirlər.
- ✓ Peşə seçimi. İnsan peşəni seçmiş (müxtəlif səviyyədə dərk etmə səviyyəsi ilə), lakin həmin peşənin peşəkarlıq xüsusiyyətlərindən xəbərdar deyil. Bu mərhələyə adətən təlimin ilk illərindəki tələbələr aid edilirlər.
- ✓ Peşəkar kimi təşəkkülün başlaması. Gələcək peşəkar kimi səlahiyyətlərinin çevrəsi haqqında məlumatlıdır və bəzi peşə sınaqlarını həyata keçirir. Bu mərhələdə artıq istehsalat təcrübəsi keçmiş yuxarı kurs tələbələri mövqə tuturlar.
- ✓ Peşəyə adaptasiya. Bu müstəqil peşə fəaliyyəti mərhələsidir. Bu mərhələdə peşəkar çevrəyə daxil olma və eyni zamanda peşəyə olan mövcud tələblərə uyğunlaşma prosesləri gedir. Bu mərhələyə iş stajı 3 ilə qədər olan ixtisaslı kadrlar daxildir.
- ✓ Fərdi fəaliyyət üslubunun formalaşdırılması. Mütəxəssis artıq peşəkar çevrəyə daxil olub, peşənin şəxsiyyətə təqdim etdiyi tələblərlə, özünün fərdi keyfiyyətlərini sintez etməyə çalışır. Bu mərhələyə 3 ildən artıq iş stajına malik mütəxəssislər aiddir.

Fərziyyə kimi – birincidən başlamış sonuncu mərhələlərə doğru öyrənilənlərin şəxsiyyətinin strukturunda və peşəkar-psixoloq kimi keyfiyyətlərində əhəmiyyətli dəyişikliklər qeydə alınmalıdır - ifadəsini irəli sürə bilərik. Peşəkar kimi təşəkkülün müvafiq mərhələlərində olanları işə öyrənilən qismində seçdik:

- Azərbaycan Dövlət Pedaqji Kollecin məktəbəqədər təhsildə korreksiyaedici təlim ixtisasının birinci kurs tələbələri;
- Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin birinci kurs psixoloq tələbələri;
- Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin peşə təcrübəsi keçmiş dördüncü kurs psixoloq tələbələri;
- üç ilə qədər iş stajına malik psixoloqlar;
- üç ildən artıq iş stajına malik psixoloqlar.

Tədqiqat 2012-2014-cü illərdə aparılmışdır. Tədqiqat aləti olaraq Timoti Lirinin “İnterpersonal diaqnostika” sorğusunun modifikasiya olunmuş variantı istifadə edilmişdir. Ümumiyyətlə 139 şəxs sorğuya cəlb olunmuşdur. Tədqiqata cəlb olunanların əksəriyyəti qadındır. Çünki, bu peşə sosaumda adətən belə təmsil olunur. Bununla əlaqədar olaraq problemin gender aspektləri araşdırılmışdır. Sorğuda iştirak edənlərin 17 nəfəri məktəbli, 46 nəfəri I kurs tələbəsi, 35 tələbə dördüncü kursdan, 3 ilə qədər iş stajına malik olan 20 psixoloq, 21 nəfər mütəxəssis isə 3 ildən artıq iş stajına malikdir.

Müəyyən etdik ki, peşəkarlaşmanın müxtəlif mərhələlərində peşəkar Mən-konsepsiya əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır: ideal psixoloq haqqında təsəvvürlər, bu peşənin real məşhur nümayəndələri haqqında və özü haqqında peşəkar kimi biliklər dəyişir.

Peşəyəqədər mərhələ. Psixologiya-pedaqogika sinfinin şagirdləri hesab edirlər ki, psixoloqa qayğıkeşlik, kömək, başqasının dərdinə şərik olmaq, dostyana münasibətlər, əməkdaşlığa can atma kimi keyfiyyətlər xasdır və bu keyfiyyətlərə yetərinə yüksək əhəmiyyət verirlər. Onlar özlərində də bu keyfiyyətlərin mövcudluğunu, həm də əhəmiyyətli dərəcədə ifadə olunduğunu qeyd edirlər. Fərziyyə irəli sürmək olur ki, bu yolla məktəbli psixoloqlar seçdikləri peşənin nümayəndələri ilə identifikasiya etməyə cəhd edirlər, peşənin şəxsiyyət qarşısında qoyduğu tələblərə (onların təsəvvür etdikləri qədərincə) uyğunlaşmağa çalışırlar.

Peşə seçimi. Birinci kurs tələbələrindən əldə olunmuş nəticələr bütün göstəricilər üzrə aşağı olması ilə diqqəti cəlb edir. Bununla onu göstərmək olar ki, onlar psixoloqa aid edilən keyfiyyətlərin mövcudluğuna və bu keyfiyyətlərin özlərində olmasına şübhə ilə yanaşırlar. Qiymətləndirilən keyfiyyətlər üzrə aşağı balları həm də tələbələrin eksperimentin nəticələri barədə həyacanlı olması faktoru ilə izah etmək olar. Tələbələr hesab edirlər ki, psixoloq haqqında düzgün olmayan təsəvvürlər onların peşəkar kimi yararsızlığının göstəricisi kimi qiymətləndirilə bilər.

Hər halda peşəkar Mən-konsepsiya bu mərhələdə daha yayınıq və ziddiyyətlərlə doludur. Bu amil birinci kurs psixoloq tələbələr həm peşəkar psixoloqda, həm də özlərində ziddiyyət təşkil edən affilyasiyaya və özünü təsdiq cəhdi, etibar etmə və şübhəlilik, skeptizm kimi keyfiyyətləri aid edirlər.

Peşəkar kimi təşəkkülün başlanğıcı. Artıq IV kursda bütün göstəricilər üzrə ballar yüksəlir. Bu psixoloqun peşəkarcasına vacib keyfiyyətləri haqqında təsəvvürlərin zənginliyindən xəbər verir. Özünün real-Məninini təsvir edərkən müəyyən ziddiyyətlər hələ izlənsə də, idel-Məninin təsviri praktik olaraq real psixoloq obrazı ilə üst-üstə düşür və şəxsiyyətdaxili ziddiyyətlərdən azad kimi xarakterizə olunur. Ona görə də, peşəkar cəmiyyətə daxil olma cəhdi obyektiv tələblərə uyğunlaşma meyli ilə fərqlənir. Bu meyl yaxşı peşəkar psixoloq olacaq daxilən razılıqda olan, harmonik və tam şəxsiyyətin inşasına xidmət edir. IV kursdan başlayaraq “xeyrxahlığın” ideallaşdırılması azalır və qiymətləndirmə-

lərdə sayıqlığa cəhd vüsətlənir. Bu ondan xəbər verir ki, real təcrübə ilə rastlaşaraq psixoloq dərk edir ki, digər insana qarşı sadəcə “xeyrxah”lıq yetərli deyil, onu sayıqlıqla qiymətləndirmək lazımdır.

Peşəyə adaptasiya. Gənc mütəxəssislər (3 ilədək stajla) şəxsi real obrazlarını yetərinəcə yüksək qiymətlərlə təsvir edirlər. Bu öz şəxsiyyətinin çoxcəhətliliyinin qavranılması ilə əlaqədardır. Bu mərhələnin nəticələri psixologiya-pedaqogika sinfinin şagirdlərinin olduğu peşəyəqədərki mərhələnin qiymətləndirmələri ilə ecazkar şəkildə yaxındır. Ümumiyyətlə diqqəti bu mərhələdə cəlb edən əsas məsələ gənc mütəxəssislərin müstəqilliyə can atmalarıdır. Həmçinin əməkdaşlığa meyl ətrafdakılara kömək etmək və dərdinə şərik olmaq kimi keyfiyyətləri üstələyir. Peşəkar kimi təşəkkülün mərhələləri irəlilədikcə aşağıdakı nəticə daha əhəmiyyət kəsb edir: real fəaliyyətlə üzləşmə psixoloqlarda “hamıya və hər şey üçün” kömək etmək cəhdindən azad olmağa və konkret şəraitdə konkret insana lazım olan “ünvanlı” köməyin əhəmiyyətini anlamağa yardım edir. Beləliklə seçilmiş peşənin romantikləşdirilməsi azalır.

Fərdi fəaliyyət üslubunun formalaşdırılması. 3 ildən artıq staja malik mütəxəssisi özündə optimist-fəal köklənməni əsas tutan, şəxsi Dünya görüşünə yönəlmiş olan, autoidentikliyə və optimizmə söykənən real-Mən obrazının mövcudluğu xarakterizə edir. Digər göstəricilərin də bərabər dərəcədə ifadə olunması özü haqqında təsəvvürlərin praktik olaraq formalaşmasından xəbər verir. Amma davranışın çoxcəhətliliyini müxtəlif situasiyalardan asılılıqla, yuxarıda göstərilən nümunələr çərçivəsində izah etmək olmaz. Ümumiyyətlə, peşəkar Mən-konsepsiyanın dinamikasını aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1. Müxtəlif fərqlərlə olsa da, sınımlanların müxtəlif qruplarında ideal psixoloq obrazı kliyentin onlardan gözlədiyinə (L.N.Sobçikin tədqiqatlarına görə [6]) yaxındır.
2. İdeal-Mən obrazı bir çox hallarda ideal psixoloq obrazı ilə eynilik təşkil edir, yəni tədricən özünün seçilmiş peşənin nümayəndələri ilə identifikasiyası baş verir.
3. Peşəkar Mən-konsepsiya peşəkarlaşmanın müxtəlif mərhələlərində əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Metoforik olaraq peşəkarlaşma prosesini spiralvari adlandırmaq olar.

Ədəbiyyat:

1. Aliyev C.Q. Gənc müəllimlərin pedaqoji fəaliyyəti prosesində qarşılaşdıqları çətinliklərin psixoloji təhlili // Psixol. elm. üzrə fəh.dok. ... diss. Bakı, 1998, 159 s.
2. Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azərnəşr, 1981, 190 s.
3. Cabbarov R.V. Özünügerçəkləşdirmə probleminin tədqiqi istiqamətləri

// Psixologiya jurnalı, 2007, № 3, s.116-131

4. Ансимова Н.П., Кузнецова И.В. Профессиональная ориентация, профотбор и профессиональная адаптация молодежи. Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2000. 118 с.
5. Карандашев В.Н. Психология: введение в профессию. М.: Смысл, 2000. 288с.
6. Собчик Л.Н. Методы психологической диагностики личности. М., 1990.